

Marta Halinowska
UMCS w Lublinie
mt.hali@wp.pl

Żydowscy radni miasta Zamościa w okresie międzywojennym

The Jewish councillors of the city of Zamość in the interwar period

Streszczenie:

Artykuł dotyczy udziału przedstawicieli społeczności żydowskiej w radach miasta Zamościa, w okresie międzywojennym. Do wybuchu II wojny światowej Zamość był jednym z większych skupisk ludności żydowskiej na Lubelszczyźnie. Żydzi wpływali na charakter miasta, a poprzez udział w wyborach samorządowych zapewniali swoją reprezentację we władzach miejskich. Celem artykułu jest przedstawienie trudnej współpracy radnych Żydów i Polaków, którzy mimo różnic narodowościowych, kulturowych, religijnych i politycznych starali się pracować dla dobra mieszkańców i rozwoju miasta. Ze względu na szczupły zasób materiałów źródłowych nie można odtworzyć wszystkich aspektów funkcjonowania władz miasta. Na podstawie tych, które zachowały się w Archiwum Państwowym w Zamościu można jednak stwierdzić, że radni polscy i żydowscy czując na sobie odpowiedzialność za losy miasta, w wielu kwestiach byli w stanie pracować ponad podziałami.

Słowa kluczowe: Zamość, Żydzi w Zamościu, rada miejska, wybory samorządowe

Summary:

The article concerns the participation of representatives of the Jewish community in the councils of the city of Zamość in the interwar period. Until the outbreak of World War II Zamość was one of the largest concentrations of Jews in the Lublin region. Jews affected the character of the city, and through participation in local elections assured their representation in the city government. This article presents a difficult co-operation of Jewish and Polish councillors who, despite national, cultural, religious and political differences, were trying to work for the benefit of residents and development of the city. Due to the lack of source materials it is impossible to raise all aspects of the city authorities' work. On the basis of those preserved in the National Archive in Zamość, it can be said that the Polish and Jewish councilmen felt the responsibility for the fate of the city so they were able to work beyond boundaries.

Keywords: Zamość, Jews in Zamość, the town council, local elections

1. Społeczność żydowska w Zamościu w okresie międzywojennym

Na przełomie XIX i XX wieku Zamość był jednym z największych skupisk ludności żydowskiej na obszarze południowej Lubelszczyzny. W latach 1900–1919 Żydzi stanowili najliczniejszą grupę ludnościową w mieście. Według danych z 1911 roku społeczność żydowska liczyła 10251 osób tj. 68,49% ogółu mieszkańców, a ludność polska 4265 osób, co stanowiło 28,49% ogółu mieszkańców¹. Wybuch I wojny światowej rozpoczął proces migracji ludności żydowskiej spowodowany trudnymi warunkami bytowymi oraz zahamowanie tempa przyrostu naturalnego. Mimo to, w 1918 roku procentowo udział ludności żydowskiej w Zamościu był najwyższy w porównaniu z innymi miastami powiatu i wynosił 51,8%, podczas gdy w Szczepieszynie 43,8%, Frampolu 21,4%, a w Krasnobrodzie 13,9%².

Według spisu z 1921 roku Zamość zamieszkiwało 9383 wyznawców religii mojżeszowej, co stanowiło 49,3% ogółu mieszkańców. Tendencja spadkowa w rozwoju demograficznym ludności żydowskiej utrzymywała się do 1924 roku i mimo przełamania tego trendu, do końca okresu międzywojennego procentowy udział Żydów w stosunku do ogółu mieszkańców nie osiągnął stanu z 1918 roku. Według spisu powszechnego z 1931 roku społeczność żydowska w mieście obejmowała 10265 osób, tj. 42,3% ogółu mieszkańców, w ciągu kolejnych ośmiu lat liczba ta wzrosła do 12531 osób, co w stosunku do ogółu mieszkańców stanowiło 43,4%³.

Do głównych skupisk ludności żydowskiej należało Stare Miasto i przedmieście Nowa Osada. Te dwie dzielnice zamieszkiwało łącznie 96% zamojskich Żydów, w pozostałych częściach miasta niewielkie skupisko znajdowało się także na Lubelskim Przedmieściu. Najważniejsze dziedziny aktywności gospodarczej tej grupy ludności to tradycyjnie handel oraz rzemiosło. Zarówno drobny handel jak i rzemiosło nie przynosiły takich dochodów jak działalność przemysłowa, stąd większość zamojskich Żydów reprezentowała spauperyzowane warstwy społeczeństwa. W okresie międzywojennym, w zamojskim przemyśle własność żydowska stanowiła ponad 50% ogółu, w 1920 roku było to 52,4%, dziewięć lat później 73,8% , a tuż przed wybuchem II wojny światowej 54,5%⁴.

Żydzi asymilowali się powoli, utrzymując własne organizacje polityczne i społeczne, związki zawodowe i rzemieślnicze oraz własne szkolnictwo. Żydowskie partie polityczne funkcjonujące w Zamościu to: Aguda, Organizacja Ogólnych Syjonistów, Poalej Syjon – Prawica oraz Bund. Nurt konserwatywny reprezentowany był

¹ K. Tenczynowa, *Powiat zamojski w liczbach*, Warszawa 1920, s. 10.

² Tamże, s. 12.

³ *Statystyka Polski*, seria C, z. 85. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo lubelskie, s. 35.

⁴ A. Kopciowski, *Zagłada Żydów w Zamościu*, Lublin 2005, s. 17.

przez ortodoksyjną Agudę. W swojej działalności partia podkreślała obronę praw religijnych Żydów, krzewienie szkolnictwa wyznaniowego, działalność charytatywną, propagowanie postaw obywatelskich lojalnych wobec władzy. Postulowanie tradycyjnego, głęboko religijnego modelu życia zapewniało jej poparcie wśród starszej generacji, ale przez dużą część młodzieży postrzegana była jako anachroniczna. Zamojski oddział tej partii założył w 1920 roku kupiec Icek Boruch Manzys. Jego działacze, mimo stosunkowo dużej liczebności nie przejawiali większej aktywności politycznej, skupiając się na utrzymaniu wpływów w gminie oraz działalności religijnej.

Dużo większą aktywność przejawiały partie syjonistyczne reprezentowane przez Poalej – Syjon Prawica oraz Organizację Ogólnych Syjonistów. Ożywianą działalność propagatorską i kulturalną prowadziła Organizacja Ogólnych Syjonistów, która postulowała utworzenie żydowskiej siedziby narodowej w Palestynie. W tym celu zbierała fundusze na kolonizację Palestyny i organizowała wyjazdy do nowej ojczyzny. W Polsce dążyła do wzmacniania świadomości narodowej Żydów, broniła praw narodowych i gospodarczych społeczności żydowskiej, a także postulowała przyznanie im autonomii narodowej i kulturowej. Założycielem i przywódcą zamojskiego oddziału partii był Hersz Chaim Gelibter, a do jego bliskich współpracowników należeli Szulim Wajner i Izrael Rosset⁵.

Poalej Syjon – Prawica była partią robotniczą o umiarkowanych poglądach socjalistycznych, opowiadała się za autonomią kulturalną i narodową świeckiej gminy żydowskiej. W Polsce podkreślała konieczność nauki języka jidysz, natomiast w Palestynie języka hebrajskiego. Partia cieszyła się popularnością w środowisku robotniczym, wśród młodzieży oraz inteligencji. Zamojski oddział Poalej Syjon wydawał własną gazetę „Zamoszczer Sztyne”, pod jej wpływami pozostawało wiele organizacji takich jak: Liga Pomocy Pracującym w Palestynie, Związek Zawodowy Robotników Przemysłu Odzieżowo – Konfekcyjnego, Towarzystwo Sportowe „Makkabi” oraz „Hapoel”⁶.

Partią, która musiała walczyć o utrzymania wpływów wśród robotników i rzemieślników był Ogólnożydowski Związek Robotniczy Bund reprezentujący nurt socjaldemokratyczny. Bund przeciwstawiał się zarówno dominacji Żydów ortodoksyjnych, jak i syjonistycznemu programowi emigracji do Palestyny. Uważał, że mniejszość żydowska powinna otrzymać autonomię kulturową na tych terenach, które zamieszkuje. Propagował szkolnictwo świeckie i język jidysz jako język narodowy. Do najbardziej znanych zamojskich działaczy Bundu należeli: Ignacy Margu-

⁵ Tamże, s. 23.

⁶ Tamże, s. 24 – 25.

lies, Mojżesz Epszajn, Rachmil Brondwajn. W 1924 roku Bund otworzył w mieście oddział Zjednoczenia Szkół Żydowskich oraz podległej mu Świeckiej Szkoły Ludowej im. I.L. Pereca⁷.

Życie polityczne, kulturalne i społeczne Żydów w Zamościu odzwierciedlają afisze wydane w okresie międzywojennym, a obecnie znajdujące się w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie. Spośród 135 zachowanych afiszy jedna trzecia dotyczyła odbudowy własnego państwa w Palestynie oraz zbierania funduszy na rzecz Żydowskiego Funduszu Narodowego – Keren Kajemet Leisrael i Funduszu Odbudowy – Keren Hajesod, wspierających osadnictwo żydowskie w Palestynie. Tematyka ta dominowała na spotkaniach organizowanych przez ugrupowania należące do nurtu syjonistycznego. W zbiorze znajduje się tylko jeden afisz Bundu wzywający do udziału w obchodach święta 1 Maja 1936 roku, natomiast nie ma żadnego plakatu wydanego przez Agudę, co może świadczyć o mniejszej aktywności tej partii. Wśród zachowanych afiszy duża część informuje o spotkaniach literackich, wykładach, koncertach, przedstawieniach teatralnych i zbiórkach na cele dobroczynne organizowanych przez gminę wyznaniową, związki zawodowe, biblioteki, szkoły żydowskie, towarzystwa sportowe i stowarzyszenia⁸.

Przez cały okres międzywojenny Żydzi uczestniczyli w życiu społeczno – politycznym miasta, brali udział w wyborach samorządowych, reprezentowali interesy ludności żydowskiej w Radzie Miejskiej i Magistracie, jednak spory wewnętrzne w gminie żydowskiej wpływały niekorzystnie na ich wzajemną współpracę. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości status gmin wyznaniowych regulował Dekret Naczelnika Państwa z 2 lutego 1919 roku o zmianach organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego. Głównym obowiązkiem gminy było zaspokajanie potrzeb religijnych jej członków, czyli organizowanie i utrzymanie rabinatu, zakładanie i finansowanie instytucji gminnych, zaopatrzenie ludności w koszerne mięso, czuwanie nad religijnym wychowaniem młodzieży oraz zarządzanie majątkiem gminy. Władze gminy stanowiła obieralna rada oraz powoływany przez nią zarząd i rabin. Zamojska gmina żydowska stała się polem walki politycznej między ortodoksami, a syjonistami co uwidoczniło się szczególnie w czasie wyboru rabina w 1922 roku. Syjoniści, którzy posiadali większość we władzach gminy jako nowego rabina widzieli Mordkę Szternfelda – Horowitza, potomka słynnego „widzącego z Lublina”. Wobec sprzeciwu grupy ortodoksyjnej syjoniści wraz z chasydami uniemożliwiali przeprowadzenie wyboru do końca swojej kadencji w 1924 roku. Nowe wybory do rady gminy nie przyniosły

⁷ Tamże, s. 26.

⁸ B. Łętocha, Z. Głowicka, I. Jabłońska, Żydowski Zamość na afiszach wydanych w II Rzeczypospolitej, Warszawa 2014, s. 5, 9 – 11.

zmiany układu sił politycznych, w związku z tym syjoniści nadal blokowali wybór rabina. Ostatecznie ortodoksyjni członkowie rady dokonali wyboru nowego rabina pod nieobecność wymaganego kworum. Został nim Moszek Chaim Blum, mimo odwołań i apelacji syjonistów do starosty, wojewody, ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego oraz Najwyższego Trybunału Administracyjnego⁹.

Zwycięstwo ortodoksyjnej Agudy w kolejnych wyborach gminnych w 1931 i 1937 roku ograniczyło możliwości działania jej przeciwników, co nie znaczy, że zakończyło walkę polityczną. Spory w gminie wyznaniowej odzwierciedlały głębokie podziały w społeczności żydowskiej i przez większość okresu międzywojennego wpływały negatywnie na jej funkcjonowanie. Walka polityczna nasilała się również przed wyborami do samorządu miejskiego, w których ugrupowania żydowskie wystawiały osobne listy kandydatów.

2. Reprezentacja społeczności żydowskiej w radach utworzonych przez austriackie władze okupacyjne

W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości w miastach byłego Królestwa Kongresowego funkcjonował samorząd miejski powołany przez władze okupacyjne. W Zamościu w 1916 roku została utworzona Rada Miejska w drodze nominacji, która następnie została zastąpiona Radą wyłonioną w systemie kurialnym. W składzie Rady nominowanej 25 listopada 1916 roku przez komendanta powiatu znalazł się tylko jeden przedstawiciel społeczności żydowskiej Mordko Szternfeld. W 1917 roku do Rady nominowano kolejne osoby, wśród których było ośmiu Żydów: Eliasz Epsztajn, Mojżesz Epsztajn, Kazimierz Fiszhaut, Sanel Garfinkiel, Izak Gelibter, Ludwik Horszwald, Widgor Inlender, Izrael Szyfman¹⁰. W lipcu 1918 roku odbyły się wybory w systemie kurialnym, na podstawie ordynacji wyborczej wprowadzonej przez władze austriackie dla tych ośrodków, które posiadały rady nominowane. Miasto Zamość podzielono na 4 kurie, z których każda oddzielnie wybierała 8 radnych i 8 ich zastępców. Do pierwszej kurii zaliczono osoby zajmujące się handlem, rzemiosłem lub przemysłem, do drugiej właścicieli posiadłości w obrębie miasta i przedmieść, a do trzeciej obywateli, którzy ukończyli szkołę średnią lub płacili podatek mieszkaniowy. Do kurii czwartej należeli mężczyźni powyżej 25 roku, którzy nie wchodzili do pierwszych trzech kurii – głównie chłopi, robotnicy i ludność biedna. Czynne prawo wyborcze przysługiwało mężczyznom powyżej 25 roku życia, którzy korzystali z pełni praw cywilnych, posiadali obywa-

⁹ A. Kopciowski, s. 21.

¹⁰ L. Kobierzycki, *Kronika Pierwszej RM miasta Zamościa*, „Kronika Powiatu Zamojskiego”, nr 8 z 8 lipca 1918 r., s. 21.

telstwo Królestwa Polskiego, przynajmniej od roku mieszkali w obrębie miasta i nie byli karani sądownie. Bierne prawo wyborcze przysługiwało mężczyznom powyżej 30 roku życia, którzy posiadali czynne prawo wyborcze i władali językiem polskim w mowie i piśmie.

W mieście powstały dwa komitety wyborcze polski i żydowski, które przede wszystkim zachęcały ludność do udziału w głosowaniu. W wyniku wyborów do 32 osobowej Rady weszło 21 Polaków i 11 Żydów. Z ramienia Polskiego Komitetu Wyborczego mandat zdobyli: Władysław Antoniszewski, Bolesław Bogucki, Tomasz Czernicki, Józef Czujkiewicz, Kazimierz Danilewicz, Józef Dąbrowski, Kazimierz Dziuba, Stanisław Dziuba, Krystyn Freyberg, Michał Gawroński, Romuald Jaśkiewicz, Teodor Kalinowski, Zdzisław Kłosowski, Stefan Kornobis, Kazimierz Lewicki, Stanisław Pikuziński, Karol Pleskaczyński, Ignacy Sobulski, Edward Stodółkiewicz, Paweł Żak, Kazimierz Żółciński. Społeczność żydowską w Radzie reprezentowali: Bajrach Bajczman, Eljasz Epsztajn, Mojżesz Epsztajn, Kazimierz Fiszhaut, Izaak Gelibter, Lejba Kahan, Lejba Szmul Lewin, Ignacy Margulies, Jonas Peretz, Izrael Rozen, Izrael Szyfman¹¹.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, na podstawie rozporządzenia Ministra Spraw wewnętrznych z 30 listopada 1918 roku, skład Rady został poszerzony drogą kooptacji demokratycznej o przedstawicieli organizacji politycznych, zawodowych i kobiecych. Początkowo Żydzi odmówili udziału w kooptacji, twierdząc że obecna Rada została wybrana niedemokratycznie. Ostatecznie zdecydowali się uczestniczyć w pracach Rady i przysługujące im mandaty objęli: Mordko Becker, Sara Bajczman, Mojżesz Lewin, Mojżesz Sztern i Lejba Keler¹². Na urząd burmistrza radni wybrali Edwarda Stodółkiewicza.

W nowej Radzie, podobnie jak w poprzedniej nie dochodziło do większych incydentów na tle narodowościowym. Radni Żydzi prezentowali postawę lojalną wobec odrodzonej i niepodległej Polski. W marcu 1919 roku jednogłośnie uchwalili przesłać do władz państwowych w Warszawie depezę: „Rada miasta Zamościa łącząc się z ogólnopolską akcją w sprawie przynależności Gdańska do Polski wyraża opinię, że miasto portowe Gdańsk od wieków do Polski przynależący, będący zarazem jedynym dostępem Polski do morza jest niezbędny dla pełnego rozwoju ekonomicznego państwa polskiego, wobec czego Naród Polski nigdy się nie zgodzi z innym rozwiązaniem tej sprawy jako dotkliwie krzywdzącym Jego najżywotniejsze

¹¹ Archiwum Państwowe w Zamościu, Akta Miasta Zamościa [dalej: APZ, AMZ], sygn. 64, Organizacja Rady Miejskiej 1918-1919, skład Rady Miejskiej, k. 3.

¹² APZ, AMZ, sygn. 66, Księga posiedzeń Rady Miejskiej 1916-1920, protokół z 23 stycznia 1919 r., s. 92.

interesy.”¹³ Kilka dni później, na nadzwyczajnym posiedzeniu Rady w sprawie granic państwa polskiego radni przyjęli rezolucję: „Z uwagi, że Śląsk Cieszyński oraz Ziemia Spiska zarówno ze względów historycznych jako prastare ziemie polskie, jak i ze stanowiska etnograficznego, jako zamieszkałe przez lud polski, wreszcie ze stanowiska ekonomicznego, jako zawierające bogactwa naturalne są niezbędne dla prawidłowego rozwoju państwa polskiego jako stanowiące integralną część naszego organizmu Rada Miasta Zamościa na nadzwyczajnym posiedzeniu w dniu 23 marca 1919 r. uchwała jednomyślnie:

1. Żądać przyłączenia do Polski całego Śląska Cieszyńskiego,
2. Żądać przyłączenia do Polski Ziemi Spiskiej i Orawskiej,
3. Zaprotestować przeciwko grabieży Czechów, którzy wyprzedzając uchwały konferencji paryskiej, śmiali się gwałtem zająć polskie terytorium.”¹⁴

Radni konsekwentnie starali się rozwiązywać najpilniejsze problemy mieszkańców, takie jak: trudności z aprowizacją, głód mieszkaniowy, zły stan sanitarny miasta. W maju 1919 roku miasto otrzymało odzież z daru amerykańskiego przeznaczoną dla najbiedniejszych mieszkańców, którą rozdzielono po połowie dla biednych chrześcijan i Żydów¹⁵. Radnym udało się uzyskać pożyczkę od rządu w sumie 480000 marek na budowę elektrowni, która okazała się najważniejszą inwestycją miasta w okresie międzywojennym oraz rozpoczęcie prac ziemnych w parku im. Kanclerza Jana Zamoyskiego¹⁶.

3. Funkcjonowanie radnych Żydów w radach pochodzących z wyborów demokratycznych w okresie II RP

Zakończenie działalności Rady pochodzącej z wyborów kurialnych związane było z wprowadzeniem demokratycznych uregulowań ustroju samorządu miejskiego, na podstawie dekretu Naczelnika Państwa z dnia 13 grudnia 1918 roku. Dekret określał tymczasową ordynację wyborczą do rad miejskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego. Czynne prawo wyborcze posiadali obywatele bez różnicy płci, którzy ukończyli 21 lat życia, posiadali przynależność państwową polską i zamieszkiwali stale w obrębie gminy miejskiej, co najmniej od 6 miesięcy. Bierne prawo wyborcze przysługiwało osobom, które ukończyły 25 lat, nie były pozba-

¹³ Tamże, protokół z 6 marca 1919 r., s. 94.

¹⁴ Tamże, protokół z 23 marca 1919 r., s. 96.

¹⁵ APZ, AMZ, sygn. 216, Podział odzieży z daru amerykańskiego, s. 5.

¹⁶ APZ, AMZ, sygn. 165, W sprawie elektrowni 1920 – 1929, k. 15, sygn. 589, W sprawie urządzenia parku im. Kanclerza J. Zamoyskiego, k. 6.

wione czynnego prawa wyborczego i posługiwały się językiem polskim w mowie i piśmie¹⁷.

Miasto Zamość pod względem ilości mieszkańców znajdowało się w grupie miast od 5 do 25 tysięcy, w których wybierano 24 radnych. Według danych magistratu Zamość wraz z przedmieściami w 1919 roku liczył 19017 mieszkańców, w tym 10298 Żydów. Do wyborów, które odbyły się w sierpniu 1919 r. zgłoszono 6 list kandydatów. Trzy z nich zostały zgłoszone przez komitety żydowskie, były to: lista nr 1 „Bloku Żydowskich Grup Demokratycznych, Syjonistycznych i Ortodoksyjnych”, lista nr 4 „Grupy Bezpartyjnych Wyborców Żydowskich” oraz lista nr 6 „Socjalno – Demokratycznego Komitetu Wyborczego BUND w Zamościu”. Listy zgłoszone przez Polaków to: lista nr 2 „Grupy Chrześcijańskich Centrowców”, lista nr 3 „Grupy Gospodarzy i Pracowników – Chrześcijan z Lubelskiego Przedmieścia, Janowic Dużych, Nowego Miasta, Majdanu i Janowic Małych”, lista nr 5 „Polskiej Partii Socjalistycznej w Zamościu”¹⁸.

Pierwsze demokratyczne wybory do Rady Miejskiej z 31 sierpnia 1919 roku przyniosły zwycięstwo ugrupowaniom żydowskim. Najwięcej głosów we wszystkich obwodach zdobyła lista nr 1, czyli „Bloku Żydowskich Grup Demokratycznych, Syjonistycznych i Ortodoksyjnych”. Ze wszystkich 3761 ważnie oddanych głosów, ta lista uzyskała 1469. Na drugim miejscu uplasowała się lista PPS – u, z liczbą głosów 921. Pozostałe listy żydowskie, nr 4 i nr 6 zdobyły odpowiednio 126 i 493 głosy¹⁹. Oznaczało to, że Żydzi zdobyli w sumie 14 mandatów, a Polacy 10. Do wyborów wpłynął protest dotyczący błędów w sporządzeniu spisów wyborczych, potwierdzony przez Główny Komitet Wyborczy. W związku z tym, Wydział Sejmiku Powiatu Zamojskiego postanowił na posiedzeniu w dniu 2 października 1919 roku wybory unieważnić oraz wyznaczyć nowe na dzień 14 grudnia 1919 roku²⁰.

Tym razem Żydzi zgłosili 2 listy kandydatów: listę nr 1 „Grupy Wyborców Frakcji Ludowej Cejrej – Syjon” i listę nr 3 „Bezpartyjnych Obywateli Żydów”. Polacy zgłosili trzy listy. Były to: lista nr 2 „Grupy Wyborców Chrześcijan”, lista nr 4 „Inteligencji Zawodowej” i lista nr 5 „Polskiej Partii Socjalistycznej w Zamościu”. Największą liczbę głosów zdobyli, podobnie jak w poprzednich, unieważnionych wyborach, kandydaci żydowscy, lecz tym razem z listy bezpartyjnej. Na 4283 ważnie oddanych głosów kandydaci z listy nr 3 otrzymali 1488 głosów tj. najwięcej ze wszystkich list, a kandydaci z listy nr 1 – 589 głosów. Lepszy wynik w stosunku do

¹⁷ Dekret o wyborach do rad miejskich na terenie byłego Królestwa Polskiego z dnia 13 grudnia 1918 r., Dz.Pr.P.P. Nr 20, poz. 58.

¹⁸ APZ, AMZ, sygn. 32, O wyborach do Rady Miejskiej 1919 r., k. 3.

¹⁹ APZ, AMZ, sygn. 33, Wybory do Rady Miejskiej 1919 r., k. 1.

²⁰ APZ, AMZ, sygn.34, Akta wyborcze do Rady Miejskiej, 14 grudnia 1919 r., k. 2.

poprzedniego głosowania osiągnęli kandydaci z listy wyborców chrześcijan, którzy zdobyli 1182 głosy. Niezmienionym poparciem cieszyła się lista PPS-u, na którą głosowało 746 wyborców, natomiast lista Inteligencji Zawodowej zdobyła tylko 282 głosy. Po obliczeniu głosów, najwięcej – dziewięć mandatów otrzymała lista Bezpartyjnych Obywateli Żydów, a lista Frakcji Ludowej Cejrej – Syjon, trzy mandaty.

Do nowej Rady jako radni narodowości żydowskiej z list nr 3 weszli: dr Izak Gelibter, Jonas Peretz, Abraham Gerszon, Szloma Wahl, Eljasz Epsztajn, Izrael Szyfman, Izrael Rozen, Jakób Margulies i Hersz Cwirn. Z listy Cejrej – Syjon, która w tym czasie połączyła się z Poalej Syjon – Prawica weszli: Hersz Chaim Gelibter, Mojżesz Sztern, Izrael Waks. Radni narodowości polskiej z listy nr 2 to: Wacław Bajkowski, Karol Pleskaczyński, ks. Józef Dąbrowski, Piotr Ciesielski, Hipolit Maliszewski, Jan Glinka, Kazimierz Lewicki. Z ramienia PPS-u w Radzie zasiadali: Lucjan Stawiarski, Makary Jasiński, Antoni Łyp i Władysław Bland. Jeden mandat zdobyła lista Inteligencji Zawodowej i sprawował go adwokat Tomasz Czernicki²¹.

Pod względem narodowościowym w nowej Radzie zasiadało 12 Żydów i 12 Polaków. Socjaliści polscy i żydowscy otrzymali w sumie 7 mandatów i w wielu przypadkach wspierali zwycięski blok radnych Żydów o nastawieniu demokratycznym. Radni Polacy, którzy podkreślali swoją przynależność narodową i religijną w sumie zdobyli 8 mandatów.

Już na pierwszym posiedzeniu organizacyjnym nowo wybranej Rady w dniu 10 stycznia 1920 roku zaznaczył się podział radnych na Polaków i Żydów. Z oświadczeniem – manifestem w imieniu grupy radnych Polaków wystąpił Tomasz Czernicki. Stwierdził on, że Zamość jako ośrodek polskiego życia kulturalnego całego powiatu musi zachować swój bezspornie polski charakter: „Polskość Zamościa uwypukla się jaskrawo podczas wszystkich świąt i jarmarków, kiedy element żydowski niknie w morzu głów polskich. Wstępujemy do nowej rady z całą świadomością naszej krzywdy, ze względu na obecny skład rady, zupełnie nie odpowiadający realnemu ustosunkowaniu narodowościowemu miasta Zamościa. Świadomi praw większości polskiej przystępujemy do wspólnej pracy pod tym jednak warunkiem, że pierwsza rezolucja rady naruszająca interesy polskiej społeczności pociągnie za sobą nieodzowne i natychmiastowe wystąpienie z rady wszystkich radnych Polaków i ich zastępców”²². Kończąc swoje wystąpienie radny wezwał do przeprowadzenia jednodniowego spisu mieszkańców z uwzględnieniem statystyki narodowościowej. Deklarację podpisali wszyscy radni z listy Wyborców Chrześcijan i Tomasz Czernicki z listy Inteligencji Zawodowej.

²¹ Tamże, Protokół z posiedzenia GKW z dnia 15 grudnia 1919 r., k. 6 – 7.

²² APZ, AMZ, sygn. 66, Księga posiedzeń Rady miejskiej 1916 – 1920, protokół z 10 stycznia 1920 r., s. 120.

W imieniu grupy radnych PPS-u wystąpił Makary Jasiński: „Niżej podpisani radni PPS, jako przedstawiciele proletariatu w dążeniach rewolucyjnych, opartych na szczerym patriotyzmie, przystępują do prac w Radzie Miasta Zamościa w przekonaniu, że rada bez względu na przynależność religijną jej członków nosić będzie charakter wybitnie polski i jako taka dla dobra całej Republiki Polskiej i ku zaspokojeniu najżywotniejszych interesów kraju pracować będzie”²³. Następnie radny przedstawił postulaty jakie zamierzają zrealizować: wprowadzenie przymusowego i powszechnego nauczania dla dzieci, kursy dla analfabetów, walka z alkoholizmem, otwarcie bezpłatnego ambulatorium dla chorych, poprawa warunków bytowych najbardziej potrzebujących mieszkańców, zorganizowanie robót publicznych. W odpowiedzi, w imieniu radnych Żydów wystąpił J. Peretz i oświadczył, że nie spodziewali się tak ostrych wystąpień i będą pracować w Radzie ponieważ są pełnoprawnymi obywatelami miasta. Na posiedzeniu dokonano wyboru burmistrza, którym ponownie został Edward Stodolkiewicz.

Obrady zostały przełożone na dzień 20 stycznia 1920 roku i rozpoczęły się od wystąpienia Jonasa Peretza, który w imieniu bezpartyjnych Żydów stwierdził: „Wybrani przez obywateli polskich narodowości żydowskiej, stoimy mocno na gruncie państwowości polskiej i polskiego charakteru Zamościa, który to charakter udziela się wszystkim mieszkańcom miasta. Pragniemy wspólnie ze wszystkimi radnymi pracować dla dobra wszystkich bez różnicy obywateli. Dążyć będziemy wszelkimi siłami do rozkwitu kulturalnego i ekonomicznego Zamościa, jako części niepodległej i szczęśliwej Polski – naszej wspólnej ojczyzny”²⁴.

W dalszej części radni zapowiedzieli, że będą prowadzić racjonalną gospodarkę miasta, ale nie zamierzają oszczędzać na oświacie, czy pensjach pracowników, którzy muszą utrzymać swoje rodziny. W dziedzinie aprowizacji zapowiedzieli walkę ze spekulacją. Deklarację podpisali wszyscy bezpartyjni radni Żydzi. W imieniu Frakcji Ludowej Poalej – Syjon deklarację odczytał Izrael Waks: „Przedstawiciele nasi w RM stoją na straży interesów ludu pracującego i występują dumnie i odważnie w obronie praw naszych jako równoprawnych obywateli republiki polskiej i jako Żydów”²⁵. Członkowie Poalej – Syjon wysuwali żądania autonomii narodowo personalnej dla żydowskiej mniejszości narodowej, możliwości nauczania w języku żydowskim w szkołach oraz zatrudniania w urzędach miejskich osób władających ich językiem. Kolejne postulaty dotyczyły poprawy warunków życia szerokich mas ludności, walki ze spekulacją i drożyzną artykułów, walki z lichwą mieszkaniową, budowy tanich domów dla najuboższych warstw ludności, zakładanie ochronek dla

²³ Tamże, protokół z 10 stycznia 1920 r., s. 121.

²⁴ Tamże, protokół z 20 stycznia 1920 r., s. 126.

²⁵ Tamże, s. 127.

dzieci i objęcie opieką zdrowotną ludności, dążenie do rozwoju kulturalnego mas poprzez wprowadzanie bezpłatnej, obowiązkowej i świeckiej szkoły oraz organizowanie kursów dla dorosłych. Przy wszystkich postulatach radni Żydzi zwracali uwagę na zagwarantowanie praw ludności żydowskiej, np. sprawiedliwy rozdział robót publicznych dla bezrobotnych, przyjmowanie pracowników na podstawie ich kwalifikacji a nie przynależności narodowej, zagwarantowania soboty jako dnia wolnego od pracy dla ludności żydowskiej. Radni zadeklarowali szczególną współpracę z przedstawicielami mas pracujących w Polsce. Deklarację podpisało 3 radnych H. Gelibter, I. Waks, I. Sztern. Radni socjaliści Polacy poparli postulaty socjalno – ekonomiczne zastrzegając jednak, że żądania autonomii są niemożliwe do przyjęcia ze strony polskiej.

Różnice narodowościowe w Radzie uwidaczniały się jeszcze niejednokrotnie. Między innymi przy omawianiu budżetu w 1920 roku wywiązała się dyskusja, czy można dzielić obywateli na gospodarzy Polaków i lokatorów Żydów. Radni Żydzi odczytali oświadczenie, że państwo polskie jest nowoczesne i mająca być uchwalona konstytucja jest demokratyczna, a taki podział jest ubliżający całemu państwu²⁶. Kilka miesięcy po tej dyskusji ponownie doszło do konfliktu między radnymi przy okazji rozpatrywania projektu urządzenia resursy obywatelskiej, którą to część radnych chciała przeznaczyć tylko dla obywateli Polaków. Radni Żydzi stanowczo żądali, aby w statucie resursy zapisać, że wszyscy obywatele mogą do niej należeć bez względu na narodowość, wyznanie czy pochodzenie klasowe. Ostatecznie pogląd ten zwyciężył i statut resursy nie zawierał żadnych ograniczeń²⁷. Na pierwszym organizacyjnym zebraniu, które odbyło się w listopadzie 1920 roku w Sali Rady Miejskiej do dwunastoosobowego zarządu resursy został wybrany jeden Żyd Kazimierz Fischhaut, dyrektor oddziału Banku Łódzkiego i jeden ewangelik Krystyn Freyberg, właściciel sklepu kolonialnego i współwłaściciel fabryki wódek i likierów²⁸.

W 1921 roku doszło do przerwania posiedzenia Rady na skutek ostentacyjnego opuszczenia sali obrad przez Żydów, po tym jak jeden z radnych przy omawianiu przyczyn drożyzny w mieście, jako jedną z nich wymienił Żydów²⁹. W czasie dyskusji nad przystąpieniem miasta do Towarzystwa Uniwersytetu Lubelskiego J. Peretz stwierdził, że radni Żydzi nie mogą tego popierać ponieważ uniwersytet jest katolicki, a więc wyznaniowy. Radny Bajkowski odpowiedział, że nieprzystąpienie do

²⁶ APZ, AMZ, sygn. 68, Księga protokołów RM 1920 – 1921, protokół z 22 kwietnia 1920 r., s. 46.

²⁷ Tamże, protokół z 7 listopada 1920 r., s. 68.

²⁸ APZ, AMZ, sygn. 213, W sprawie urządzenia Resursy Obywatelskiej, k. 2.

²⁹ APZ, AMZ, sygn. 68, Księga protokołów Rady miejskiej 1920 – 1921, protokół z 22 sierpnia 1921 r., s. 82.

Towarzystwa byłoby hańbą i ostatecznie wniosek przegłosowano, przy 4 głosach sprzeciwu i 3 wstrzymujących się³⁰.

Przytoczone incydenty świadczą o trudnościach w jakich rodziła się współpraca między radnymi narodowości polskiej i żydowskiej. Mimo to, w takich kwestiach jak rozwiązywanie problemów społecznych, inwestycje i rozwój miasta radni zdolni byli do współpracy ponad podziałami. W pierwszych latach niepodległości wyraźnie dawał się odczuć brak podstawowych artykułów pierwszej potrzeby. Sytuacja pogorszyła się w czasie wojny polsko – bolszewickiej, ponieważ część żywności musiano przekazywać armii. W dniu 29 stycznia 1920 roku Rada Miejska uchwaliła pożyczkę na zakup zboża dla najbiedniejszej ludności, oraz powołała Miejską Komisję Apropowizacyjną, w składzie M. Jasiński, A. Gerszon, H. Maliszewski, W. Bland, P. Ciesielski. W maju 1920 roku Rada zdecydowała o przystąpieniu do Towarzystwa Apropowizacji Miast Polskich i Ziem Wschodnich, które pomagało w zakupie towarów po korzystnych cenach. Aby poprawić warunki sanitarne w mieście Rada podpisała porozumienie z Nadzwyczajnym Komitetem do spraw Walki z Epidemią, który zobowiązał się wesprzeć finansowo budowę nowoczesnej łaźni miejskiej³¹. W 1921 roku Rada powołała Komitet do walki z Głodem Mieszkaniowym, którego głównym celem była koordynacja działań na terenie miasta oraz inicjatywa w zakresie budownictwa komunalnego. W dalszym ciągu kontynuowano prace związane z budową parku miejskiego i rozbudową elektrowni.

Radni Żydzi prezentowali lojalny stosunek do Państwa Polskiego. Na nadzwyczajnym posiedzeniu Rady w dniu 5 lutego 1920 roku radni jednogłośnie przyjęli uchwałę: „W dniu wkroczenia Wojsk Polskich na wody Bałtyku zebrana na nadzwyczajnym posiedzeniu Rada Miejska w rozumieniu konieczności posiadania przez państwo polskie silnej floty, która jest podstawą istnienia narodów pod względem handlowym, przemysłowym i politycznym, uważając że do urzeczywistnienia tego potrzebne są wysiłki całego społeczeństwa postanawia:

1. Wyasygnować z kasy miejskiej na ten cel 20000 mk.
2. Wydać odezwę do mieszkańców miasta aby pośpieszyli ze składkami.
3. Wybrać komitet dla przeprowadzenia tej akcji.”³²

Radny Peretz zgłosił wniosek, aby z tej okazji zorganizować uroczyste obchody w mieście. Do komitetu, który zajął się zbieraniem funduszy weszli: burmistrz

³⁰ APZ, AMZ, sygn. 69, Księga protokołów Rady Miejskiej 1921 – 1925, protokół z 2 kwietnia 1924 r., s. 87.

³¹ APZ, AMZ, sygn. 68, Księga protokołów Rady Miejskiej 1920 – 1921, protokół z 13 kwietnia 1921 r., s. 72.

³² Tamże, protokół z 5 lutego 1920 r., s. 21.

E. Stodołkiewicz, P. Ciesielski, M. Jasiński, J. Dąbrowski i J. Margulies³³. W czasie wojny z Rosją Radziecką na wniosek Mojżesza Epsztajna radni przystąpili do zadeklarowania sum na pożyczkę państwową w ogólnej sumie 50300 mk³⁴. Rada funkcjonowała nieprzerwanie do 1925 roku i sami radni dążyli już do zakończenia jej kadencji.

Rada drugiej kadencji została wybrana 30 maja 1926 roku. Do nowych wyborów środowiska żydowskie zgłosiły pięć list kandydatów: nr 3 Poalej-Syjon Prawica Zjednoczona z Cejrej – Syjon, nr 4 Klasowych Związków Zawodowych, nr 5 Ogólnego Żydowskiego Związku Robotniczego w Polsce Bund, nr 11 Żydowska Bezpartyjna i nr 12 Żydowska Lista Demokratyczna. Polacy zgłosili trzy listy, były to: lista nr 2 Polskiej Partii Socjalistycznej, nr 7 Pracy Społecznej i nr 10 Jedności Chrześcijańskiej. W wyborach oddano 7805 ważnych głosów. Zwycięstwo odnieśli socjaliści, którzy ogółem otrzymali 2431 głosów, co dało im 8 mandatów. Na drugim miejscu uplasowała się Żydowska Lista Demokratyczna z wynikiem 1942 co dało jej 7 mandatów. Trzecie miejsce zajęła lista Jedności Chrześcijańskiej z wynikiem 1101 głosów. Dobry wynik odniosła lista Klasowych Związków Zawodowych, na którą głosowało 927 wyborców. Pozostałe listy cieszyły się mniejszym poparciem, lista nr 5 zdobyła 512 głosów, a lista nr 3 424 głosy. Najślabszy wynik odnotowała lista Żydowska Bezpartyjna, zdobywając 139 głosów³⁵.

Na radnych z Żydowskiej Listy Demokratycznej zostali wybrani: Jonas Peretz, Eljasz Epsztajn, Hersz Chaim Gelibter, Henryk Cygielman, Szulim Tyszberg, Azriel Szeps, Mojżesz Goldsztejn, a z listy Klasowych Związków Zawodowych: Dawid Fidler, Icek Morer, Sruł Zytcer. Z ramienia Poalej – Syjon Prawica Zjednoczona z Cejrej – Syjon do Rady wszedł Mojżesz Herman, a z BUND-u Rachmil Brondwajn. Z listy PPS –u radnymi zostali: Henryk Świątkowski, Antoni Sawicki, Ryszard Ostrowski, Piotr Bielecki, Jan Palka, Andrzej Kielbiński, Antoni Dybziński, Stanisław Kardyga. Komitet Jedności Chrześcijańskiej reprezentowali: Stanisław Kowerski, Franciszek Nieć i Karol Pleskaczyński, a Komitet Pracy Społecznej Tomasz Czernicki³⁶. Pod względem narodowościowym zarówno radni Polacy jak i radni Żydzi uzyskali po 12 mandatów. Oblicze polityczne nowej Rady było zdecydowanie socjalistyczne, socjaliści polscy i żydowscy razem zdobyli 13 mandatów. Burmistrzem został Henryk Kosmański, a po jego śmierci w 1929 roku Michał Nowacki. Z zachowanych źródeł wynika, że większość socjalistyczna w Radzie starała się konsekwentnie realizować swój lewicowy program. Różnice narodowościowe nie odgrywały już tak

³³ Tamże, prot. z 11 lutego 1920 r., s. 24.

³⁴ Tamże, prot. z 6 maja 1920 r., s. 49.

³⁵ APZ, AMZ, sygn. 35, O wyborach do RM 1925 – 26, protokół GKW z dnia 30 maja 1926 r., k. 17.

³⁶ Tamże, Obwieszczenie GKW z dnia 1 czerwca 1926 r., k. 18.

wielkiego znaczenia, chociaż w czasie obrad dochodziło do utarczek słownych. Za najważniejsze sprawy Rada uznała między innymi: podniesienie stanu sanitarnego miasta poprzez zabrukowanie ulic i placów, systematyczne oczyszczanie i wywóz nieczystości, budowę piekarni mechanicznej, zwiększenie liczby pomieszczeń dla szkół powszechnych, zorganizowanie straży ogniowej, zapewnienie dożywiania dzieci w szkołach oraz bezpłatnych lekarstw dla najuboższych mieszkańców miasta. Program ten w dużym stopniu udało się zrealizować jednak kosztem stale rosnącego zadłużenia miasta. Dużym sukcesem było otwarcie, w 1928 roku Stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem oraz oddanie do użytku łaźni miejskiej w 1929 roku³⁷.

W latach 1927 – 1930 udało się ukończyć dwa człony domu czynszowego przy ul. Lubelskie Przedmieście³⁸. Radni Żydzi starali się szczególnie chronić interesy ludności żydowskiej np. przy omawianiu budżetu, gdy rozpatrywano możliwość wprowadzenia podatku od sztyldów, radni żydowscy zaprotestowali, twierdząc że dotknie to przede wszystkim niezbyt zamożnych sklepikarzy i rzemieślników.

Wobec upływu kadencji Rady Miejskiej nowe wybory wyznaczono na dzień 17 listopada 1929 roku. Do wyborów bardzo licznie przystąpiły ugrupowania żydowskie, które łącznie wystawiły sześć list kandydatów. Listy partyjne to: lista nr 3 Żydowskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej Poalej – Syjon Zjednoczonej z Cejrej – Syjon, lista nr 4 Ogólnego Żydowskiego Związku Robotniczego Bund i lista nr 5 Syjonistycznej Partii Pracy Hitachdut. Pozostałe listy to: nr 11 „Żydowska Lista Współpracy z Rządem”, nr 12 „Żydowska Lista Demokratyczna Pracy Gospodarczej” oraz nr 13 „Lista Żydowska Nowomiejska Bezpartyjna Gospodarcza”. Ze strony polskiej zgłoszono pięć list.

Polska Partia Socjalistyczna i Klasowe Związki Zawodowe wystawiły listę nr 2. Wyborcy chrześcijanie utworzyli „Chrześcijański Gospodarczy Komitet Wyborczy” z nr 6, mieszkańcy przedmieść wystawili swoją listę pod nazwą „Lista Przedmieść” z nr 7, a „Komitet Pracy Gospodarczej” listę nr 8. Ostatnią polską listą była „Lista Kandydatów Zgrupowania Gospodarczego w Zamościu” z nr 14.

W wyborach z 1929 roku ogólna liczba ważnie oddanych głosów wynosiła 7871. Najwięcej, 1640 głosów otrzymała lista PPS i Klasowych Związków Zawodowych, na drugim miejscu znalazła się lista zgłoszona przez Komitet Pracy Gospodarczej, na którą głosowało 1624 wyborców. Powyżej tysiąca głosów otrzymały jeszcze dwie listy: Żydowska Lista Współpracy z Rządem, na którą głosowało 1091 mieszkańców oraz Lista Chrześcijańskiego Gospodarczego Komitetu Wyborczego, która otrzymała 1011 głosów. Lista Bundu zdobyła 702 głosy, a Żydowska Lista

³⁷ APZ, AMZ, sygn. 217, Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem, k. 22, sygn. 600, W sprawie budowy łaźni 1921 – 1932, k. 79.

³⁸ APZ, AMZ, sygn. 598, O budowie miejskiego domu czynszowego 1927 – 1929, k. 12.

Demokratyczna Pracy Gospodarczej 640. Pozostałe listy otrzymały poniżej 500 głosów³⁹.

Radni żydowscy łącznie zdobyli 9 mandatów. Z ramienia Żydowskiej Listy Współpracy z Rządem mandaty uzyskali: Sanel Garfinkiel, Icek – Szloma Wahl, Moszko – Judko Rajzfeld oraz Boruch Icek Manzys. Z Żydowskiej Listy Demokratycznej Pracy Gospodarczej radnymi zostali: Jonas Peretz i Eljasz Epsztein, a z listy Bundu Majer Szternfinkiel i Izaak vel Ignacy Cukierman. Poalej Syjon zjednoczona z Cejrej Syjon wprowadziły tylko jednego radnego, którym został Lejba vel Lewi Rozenman. Radni Polacy z listy PPS i Klasowych Związków Zawodowych to: Henryk Świątkowski, Jan Wiltos, Franciszek Kazanecki, Jan Wojtyła, Jan Kusiak i Julian Grechuta. Z listy Komitetu Pracy Gospodarczej do Rady weszli: Aleksander Morawski, Stanisław Iwasiuk, Leopold Badzian, Karol Czujkiewicz oraz Józef Harasim. Wyborcy Chrześcijańskiego Gospodarczego Komitetu wprowadzili swoich trzech radnych: Stanisława Kowerskiego, Piotra Jabłońskiego i Hieronima Muszaka, a mieszkańcy przedmieść Jana Gołębiowskiego⁴⁰.

W nowej Radzie ścierały się dwa nurty socjalistyczny i prorządowy. Nowym burmistrzem został wybrany Bolesław Bajankiewicz, a jego zastępcą Michał Nowacki⁴¹. Mimo utraty dominującej pozycji przez socjalistów, widoczna była współpraca między radnymi z PPS, Bundu i Poale – Syjonu w sprawach dotyczących dobra ogółu np. konsekwentne dążenie do powołania komisji rewizyjnej celem zbadania szkodliwej dla miasta gospodarki elektrowni, zorganizowanie robót dla bezrobotnych i pomocy w okresie zimowym w formie wydawania artykułów pierwszej potrzeby oraz prowadzenia przez Magistrat taniej kuchni. Dla ubogich Żydów, którzy nie korzystali z tanich obiadów wydawano bezpłatnie chleb po 0,5 kg na osobę⁴². Wobec trudnej sytuacji gospodarczej związanej z ogólnoświatowym kryzysem, Rada musiała zwiększać wydatki na pomoc doraźną dla najuboższych oraz walkę z bezrobociem, co odbijało się niekorzystnie na finansach miasta.

Dnia 29 listopada 1931 roku mimo różnicy zdań Rada przyjęła rezolucję potępiającą „antysemickie ekscesy studentów w Warszawie, Wilnie i Krakowie”. Uchwała ta jednak, jako polityczna została unieważniona pismem Wydziału Powiatowego z dnia 23 grudnia 1931 roku⁴³. W 1932 roku, Rada na wniosek radnych

³⁹ APZ, AMZ, sygn. 36, O wyborach do Rady Miejskiej 1929, obwieszczenie GKW z dnia 19 listopada 1929 r., k. 4.

⁴⁰ Tamże, Skład Rady Miejskiej, k. 7.

⁴¹ APZ, AMZ, sygn. 70, Księga protokołów Rady Miejskiej 1929 – 1935, protokół z 7 grudnia 1929 r., s. 2.

⁴² Tamże, protokół z 6 grudnia 1930 r., s. 48.

⁴³ Tamże, protokół z 29 listopada 1931 r., s. 103.

PPS, Bundu i Poalej – Syjon w sprawie rządowego projektu ustawy samorządowej, wyraziła swój zdecydowany sprzeciw: „wobec tego, że wniesiony do Sejmu rządowy projekt nowej ustawy samorządowej przekreśla dotychczasowe prawa ludności do samorządu na rzecz ingerencji władz administracyjnych Rada Miasta Zamościa uznaje zgłoszone przez Związek Miast poprawki do powyższego projektu, zmierzające do utrzymania istoty samorządu za słuszne i zwraca się do władz ustawodawczych i rządowych by przy uchwalaniu przez Sejm nowej ustawy samorządowej uwzględnione zostały poprawki Związku Miast Polskich jako najzupełniej słuszne i oparte na przypisach konstytucji”⁴⁴.

Z powodu nieprawidłowości w gospodarce miejskiej Rada została rozwiązana, a na jej miejsce wojewoda lubelski Bolesław Świdziński decyzją z dnia 14 listopada 1932 roku ustanowił zarząd komisaryczny pod przewodnictwem Michała Wazowskiego. Głównym powodem rozwiązania Rady Miejskiej i Zarządu był deficyt budżetowy za okres 1930/31 i 1931/32⁴⁵.

Po 2 letnim okresie rządów komisarycznych, kolejne wybory do Rady Miejskiej odbyły się 27 maja 1934 roku. Miasto podzielono na pięć okręgów wyborczych, w których w sumie zarejestrowano sześć list kandydatów: Bezpartyjnego Bloku Pracy Gospodarczej, Ogólno – Żydowskiego Bloku Gospodarczego, Żydowskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej Poalej – Syjon, Bloku Robotniczo – Chłopskiego, Żydowskiej Listy Prorządowej oraz Okręgowego Związku Niezależnych Rzemieślników. Najwięcej 3766 głosów otrzymali kandydaci z listy Bezpartyjnego Bloku Pracy Gospodarczej. Spośród list żydowskich Ogólno – Żydowski Blok Gospodarczy zdobył 1110 głosów, Poalej – Syjon 347 głosów, a Żydowska Lista Prorządowa 334 głosy⁴⁶. Do Rady Miasta jako przedstawiciele społeczności żydowskiej weszli: Mordko Josef Kronfeld, Boruch Icek Manzys, Moszko Rajsfeld, Azryel Szeps, Majer Szternfinkiel i Szulim Tyszberg. Radni Polacy to: Stanisław Abraszewski, Stanisław Czerski, Agata Ciskówna, Wacław Dziuba, Stanisław Iwasiuk, Franciszek Kazanecki, Karol Kielbiński, Włodzimierz Koba, Kamilla Kopcińska, Jan Marchwiński, Stefan Miler, Władysław Oleszek, Włodzimierz Sapiński, Władysław Słupecki, Marian Suchański, Stanisław Syta oraz Mieczysław Szymański⁴⁷.

Pod względem politycznym nowa Rada była całkowicie prorządowa, lewicę reprezentowały zaledwie trzy osoby – Franciszek Kazanecki i Włodzimierz Sapiński z PPS-u oraz Majer Szternfinkiel z Bundu. Pod względem narodowościowym dominowali radni Polacy, gdyż Żydzi uzyskali tylko 6 mandatów. Radni narodowości ży-

⁴⁴ Tamże, protokół z 3 lutego 1932 r., s. 123.

⁴⁵ APZ, AMZ, sygn. 457, Wyciąg z protokołu Rady Przybocznej z dnia 7 kwietnia 1934 r., k. 96.

⁴⁶ APZ, AMZ, sygn.38, Wybory do RM 1934, k.16 – 17.

⁴⁷ Tamże, Skład Rady Miejskiej z 27 maja 1934 r., k. 21 – 22.

dowskiej legitymowali się wykształceniem domowym i elementarnym. Większość z nich zajmowała się kupiectwem, a tylko jeden był rzemieślnikiem. Radni, akceptując działalność Michała Wazowskiego na stanowisku kierownika zarządu miejskiego w latach 1932 – 34, wybrali go na stanowisko burmistrza. Zastępcą burmistrza został Michał Nowacki⁴⁸.

Tendencje prorządowe oraz różnice narodowościowe szczególnie ostro zarysowały się wokół sprawy nadania honorowego obywatelstwa gen. Brunonowi Olbrychtowi. Z wnioskiem takim wystąpił Magistrat na posiedzeniu Rady Miejskiej w dniu 18 maja 1938 roku, co wywołało sprzeciw Majera Szternfinkiel. W swoim wystąpieniu stwierdził, że generał w czasie krótkiego pobytu w Zamościu dał się poznać jako antysemita, wprowadzając np. zakaz wjazdu dorożkom żydowskim na teren koszar. W odpowiedzi jeden z radnych zarzucił Szternfinkielowi, że nie będąc Polakiem nie może zrozumieć zasług generała dla społeczeństwa polskiego i nie powinien się wypowiadać. Wniosek o nadanie honorowego obywatelstwa przegłosowano zdecydowaną większością, przy jednym głosie sprzeciwu M. Szternfinkiel. i jednym wstrzymującym się A. Szepsa. Sprawa na skutek interwencji starosty zamojskiego zakończyła się wszczęciem dochodzenia na podstawie art. 36 ustawy samorządowej z 1933 roku. Artykuł ten stanowił, że Rada Miejska może wykluczyć radnego ze swego grona za czyn hańbiący większością 2/3 głosów, w obecności co najmniej 2/3 ustawowej liczby członków, na wniosek powołanej przez siebie komisji.⁴⁹ Komisja, w składzie; K. Kopcińska, M. Suchański i wiceburmistrz M. Nowacki stwierdziła, że nadanie honorowego obywatelstwa ze względu na swoją doniosłość nie powinno podlegać dyskusji w chwili zgłoszenia, a tym bardziej krytyce. Wobec tego komisja uznała wystąpienie Szternfinkiel za „hańbiące poczucie godności narodowej (...) oraz obraźliwe w stosunku do generała” i wniosowała o wykluczenie go z grona Rady Miejskiej. W tajnym głosowaniu za wnioskiem komisji wypowiedziało się 12 osób, a przeciw 7, ale w związku z tym, że sam zainteresowany uczestniczył w głosowaniu powtórzono je na kolejnym posiedzeniu. W ponownym głosowaniu za wykluczeniem radnego opowiedziało się 19 osób, przy 3 głosach sprzeciwu co pozwoliło zakończyć sprawę i pozbawić M. Szternfinkiel mandatu⁵⁰. Wypowiedzi radnych często zawierały treści nieprzychylnie dla ludności pochodzenia żydowskiego, ale pozostawały bez komentarza ze strony radnych Żydów, którzy stali się prawie niezauważalni.

⁴⁸ APZ, AMZ, sygn. 70, Protokół z 11 września 1934 r., s. 130.

⁴⁹ Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, Dz.U. z 1933 r., Nr 35, poz. 294.

⁵⁰ APZ, AMZ, sygn. 71, Księga protokołów 1936 – 1939, protokół z 18 czerwca 1938 r., s. 67, protokół z 31 czerwca 1938 r., s. 70, protokół z 28 grudnia 1938 r., s. 93, protokół z 3 stycznia 1939 r., s. 95.

Ostatnie wybory samorządowe przed wybuchem II wojny światowej odbyły się 21 maja 1939 roku. Miasto podzielono na 6 okręgów wyborczych, w których zgłaszano osobne listy kandydatów. Ogółem zatwierdzono 19 list. We wszystkich okręgach lista nr 1 była listą prорządową, pozostałe to: lista „PPS i Klasowych Związków Zawodowych”, „Gospodarcza Lista Bezpartyjna”, lista „Ogólnego Żydowskiego Związku Robotniczego Bund w Polsce i Klasowych Związków Zawodowych”, lista „Żydowskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej Poalej – Syjon Zjednoczonej z C.S.P. Hitachduth Klasowych Związków Zawodowych” oraz lista „Kandydatów Związku Zawodowego Majstrów Żydów w Zamościu”⁵¹.

Prawo głosowania posiadało 14053 osoby. Pod względem narodowościowym większe zaangażowanie wykazali Żydzi, których głosowało 3453 co stanowi 69,1% w stosunku do ogólnej liczby głosujących. Mimo to, w nowo wybranej Radzie po względem narodowościowym przeważali Polacy – 18 osób, natomiast Żydzi otrzymali tylko 6 mandatów. Skład osobowy, ostatniej w okresie międzywojennym Rady Miasta przedstawiał się następująco: Marian Suchański, Teofil Głazewski, Paweł Skowyra, Karol Kielbiński, Helena Trębaczewska, Paweł Klimkiewicz, Jan Gołębiowski, Jan Rappa, Marcin Chromiak, Kamilla Kopcińska, Jan Marchwieński, Władysław Lorenz, Hilary Schechr, Feliks Orłowski, Władysław Winiarski, Wincenty Służewski, Marianna Kurdyka, Eugenia Romaszko oraz Szyja Herszhorn, Abram Mordko Feldsztajn, Moszko Szlam, Jakub Lewin, Gerszon Orbuch, Wolf Goldberg⁵². Obraz polityczny Rady wykazywał nieznaczną przewagę partii lewicowych: PPS zdobyła 8 mandatów, Bund – 5 mandatów, Poalej - Syjon – 1 mandat. Ugrupowania prawicowe zdobyły razem 9 mandatów, z tego OZN – 7, a SN – 2. Jeden z członków Rady pozostawał bezpartyjny. Radni Żydzi wykazali wykształcenie domowe: byli to subiekt handlowy, handlarz, księgarz, urzędnik, malarz i krawiec.

W okresie międzywojennym, również w składzie osobowym Magistratu zawsze znajdował się ławnik pochodzenia żydowskiego. Przez 13 lat od 1919 do 1932 roku ławnikiem był Mojżesz Epsztajn, prezes Związku Kupców Żydowskich. Po wyborach z 1926 roku ławnikiem został także Rachmil Brondwajn, a po wyborach z 1929 roku Szloma Wahl. W 1930 roku w skład Zarządu wszedł dodatkowo Boruch Manzys. W okresie rządów komisarycznych w składzie 8 osobowej Rady Przybocznej zasiadali: dr Cynberg Mojżesz, Icek Goldgraber oraz Moszko Rajsfeld. W latach 1934 – 1939 w skład Zarządu wchodził Bencjan Lubliner, właściciel dużego składu materiałów i futer, znany w mieście społecznik i filantrop.

⁵¹ APZ, AMZ, sygn.39, Wybory do Rady Miejskiej 1939 r., k. 12.

⁵² Tamże, Skład Rady Miejskiej z 21 maja 1939 r., k. 14 – 15.

4. Uwagi końcowe

Podsumowując, należy podkreślić, że analiza akt miasta nie dostarcza pełnego obrazu funkcjonowania Żydów i Polaków w mieście. Na podstawie dostępnego materiału źródłowego można stwierdzić, że radni wszystkich kadencji, niezależnie od narodowości i przynależności politycznej podejmowali zgodne wysiłki na rzecz rozwoju miasta i poprawy warunków życia jego mieszkańców. Wiele inicjatyw jak budowa elektrowni miejskiej, założenie parku miejskiego, rozwój sieci ulicznej, budowa domu czynszowego było realizowanych ponad podziałami politycznymi i narodowościowymi. Władze miasta starały się rozwiązywać problemy społeczne organizując pomoc dla ubogich Polaków i Żydów poprzez roboty publiczne dla bezrobotnych, akcje zapomogowe, dożywianie dzieci w szkołach i przedszkolach oraz wspieranie instytucji charytatywnych. Z drugiej strony, można postawić tezę, że sytuacja w gminie wyznaniowej ograniczała skuteczność radnych żydowskich, ponieważ konflikt wewnętrzny często przekładał się na płaszczyznę samorządową.

Bibliografia:

- *Bund. 100 lat historii 1897–1997*, red. F. Tycha, J. Hensel, Warszawa 2000.
- Bronsztejn S., *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym: studium statystyczne*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963.
- Cała A., Węgrzynek H., Zalewska G., *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Warszawa 2000.
- Haumann H., *Historia Żydów w Europie Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2000.
- Jaworski W., *Struktura i wpływy syjonistycznych organizacji politycznych w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1996.
- Kopciowski A., *Zagłada Żydów w Zamościu*, Lublin 2005.
- Łętocha B., Głowicka Z., Jabłońska I., *Żydowski Zamość na afiszach wydanych w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2014.
- Mendelsohn E., *Żydzi Europy Środkowo – Wschodniej w okresie międzywojennym*, Warszawa 1992.
- Modras R., *Kościół katolicki i antysemityzm w Polsce w latach 1933–1939*, Kraków 2004.
- *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993.
- *Pamięć, Historia Żydów Polskich przed, w czasie i po Zagładzie*, red. F. Tych, Warszawa 2008.
- Polonsky A., *Dzieje Żydów w Polsce i Rosji*, Warszawa 2014.

- *Polski słownik judaistyczny. Dzieje kultura religia ludzie*, t. 1–2, oprac. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, Warszawa 2003.
- Rudnicki S., *Żydzi w Parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2003.
- *Studia z dziejów Żydów w Polsce. Materiały edukacyjne dla szkół średnich i wyższych*, red. Z. Borzymińska, t.1-2, Warszawa 1995.
- Szuchta R., *Tysiąc lat historii Żydów polskich. Podróż przez wieki*, Warszawa 2015.
- Tenczynowa K., *Powiat zamojski w liczbach*, Warszawa 1920.
- Unterman A., *Żydzi. Wiara i życie*, Łódź 1989.
- Zieliński K., *Stosunki polsko – żydowskie na ziemiach Królestwa Polskiego w czasie pierwszej wojny światowej*, Lublin 2005.
- Żbikowski A., *Żydzi*, Wrocław 1997.
- Żebrowski R., Borzymińska Z., *PO-LIN. Kultura Żydów polskich w XX wieku (zarys)*, Warszawa 1993.
- *Żydzi w Polsce. Leksykon – dzieje i kultura*, red. J. Tomaszewski i A. Żbikowski, Warszawa 2001.
- *Żydzi w Polsce Odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna*, red. I. Schipper, A. Tartakower, A. Haffika, t. 1–2, Warszawa 1932–1936.
- Żyndul J., *Zajścia antyżydowskie w Polsce w latach 1935–1937*, Warszawa 1994.